

Morfologie - tvarosloví

Druhy slov

Slova, která různými tvary označují různé mluvnické významy a mění se podle pádu, čísla, rodu, osoby atd.(neboli se skloňují či časují) jsou slova ohebná. Jsou to podstatná a přídavná jména, zájmena a číslovky. Slova, která svůj tvar nemění (neskloňují se, ani se nečasují) jsou slova neohebná. Patří sem příslovce, předložky, spojky, částice a citoslovce.

1. Podstatná jména

- jsou názvy osob, zvířat, věcí a samostatné názvy dějů, vlastností a vztahů. Např.:Praha, pes, stroj, svoboda, lenost, láska

2. Přídavná jména

- označují vlastnost osob, zvířat, věcí, dějů a vlastností označených podst. jmény: Např.slepecký pes, vnitřní svoboda, matčina láska

3. Zájmena

- zastupují podstatná jména nebo přídavná jména nebo na osoby, zvířata, věci apod. ukazují. Např: on, já, my, svůj, takový, to.

4. Číslovky

- jsou slova významu číselného, označující počet, pořadí apod..
Např: několik, dvacet, tisíc, osmkrát, troje

5. Slovesa

- vyjadřují děje, a to činnost podmětu nebo jeho stav nebo změnu stavu. Slovesa se časují. Např: hledět, stát, mládnout, spát

6. Příslovce

- vyjadřují různé bližší okolnosti dějů nebo vlastností (místo, čas, způsob, míru, příčinu aj). Např: tady, ráno, velmi, dobře

7. Předložky

- podobně jako příslovce vyjadřují bližší okolnosti, ale teprve ve spojení se jmény, jejichž pád řídí. Např:ve (škole), do (vody), s (přáteli), podle (plánu)

8. Spojky

- jsou slova, která spojují jednotlivé větné členy nebo věty a vyjadřují vztahy mezi nimi
Např: a, i, ale, že, aby, ačkoli, sotva, když,...

9. Částice

- uvozují věty a naznačují jejich druh (věty přací apod.), nebo vyjadřují postoj mluvčího (vytýkají, hodnotí apod.)
Např: ať, necht', kéž, asi, snad, zejména, ovšem...

10. Citoslovce

- vyjadřují city, nálady nebo vůli mluvčího anebo naznačují zvuky
Např: au, br, prr, cink, hú...

1. – 5. : slova ohebná (dají se skloňovat nebo časovat)
6. – 10. slova neohebná (nedají se skloňovat nebo časovat, pomezním druhem jsou příslovce – dají se stupňovat)

Podstatná jména (substantiva)

Podstatná jména jsou názvy osob, zvířat, věcí, vlastností (důvěřivost), dějů (písknutí) a vztahů (láska), můžeme je skloňovat.

Dělení podstatných jmen:

- **konkrétní** – názvy osob, zvířat, věcí; označují to, co můžeme smysly vnímat (stůl, pes),
- **abstraktní** – názvy vlastností, dějů a vztahů, označují to, co je nehmotné (radost, běh...).
- **klasická** – většina podstatných jmen má číslo jednotné i množné: květina - květiny

Podstatná jména **konkrétní** se dělí na:

- **obecná** - neoznačují určitou osobu, zvíře nebo věc, ale znamenají kteroukoli osobu,
zvíře nebo věc toho druhu, označují podstatné jméno jen obecně:
město,
pes, písek... – píšeme je s **malým písmenem**
- **vlastní** - jména osobní, národní, místní, jména zvířat, věcí, děl, spolků apod:
Jan, Čech, Lužiny, Alík... – píšeme je

Mluvnické kategorie podstatných jmen:

I. Pád

1. kdo co (nominativ)
2. koho čeho (genitiv)
3. komu čemu (dativ)
4. koho? co? (akuzativ)
5. oslovujeme (vokativ)
6. kom? čem? (o) (lokál)
7. kým? čím? (instrumentál)

II. Číslo

- jednotné (singulár)
- množné (plurál)
- dříve existovalo dvojné číslo (duál) pozůstatek u skloňování číslovky dvě, slov

jako ruce, nohy apod.

- **pomnožná** – mají jen množné číslo (dveře, narozeniny, Pardubice),
- **hromadná** – mají jen jednotné číslo a označují více věcí téhož druhu, bývají tvořena příponami a koncovkou:
 - í (dříví)
 - oví (křoví)
 - stvo (obyvatelstvo)
 - ctvo (ptactvo)patří sem i další, např: dobytek, hmyz, skot, mládež, lid, ...
- **látková** – mají zpravidla jen jednotné číslo a označují látku bez zřetele k množství: voda, tabák, sněh...
V množném čísle mají pozměněný význam: dvě vody (dvě sklenice vody)

III. Rod

- mužský (maskulinum)
- ženský (femininum)
- střední (neutrum)

IV. Vzor

Vzory rodu mužského:

pán - tvrdý, životný
hrad - neživotný
muž - měkký, životný
stroj - neživotný
předseda - tvrdý, životný
soudce - měkký, životný

Vzory rodu ženského:

žena
růže
píseň
kost

Vzory rodu středního:

město
moře
kuře
stavení

Přídavná jména (adjektiva)

Přídavná jména vyjadřují vlastnosti podstatných jmen nebo omezují jejich význam.

S podstatnými jmény se shodují v rodě, čísle, pádu a životnosti. Tážeme se na ně otázkami: jaký? který? čím?

Mluvnické kategorie adjektiv: Pád, číslo a rod určujeme podle řídicího substantiva. Neurčujeme vzory jako u substantiv, ale druhy:

Druhy přídavných jmen:

1) složená :

- **tvrdá** – mají trojí zakončení: **mladý, mladá, mladé**
složené tvary: vzor **mladý**
jmenné tvary: vzor **mlád**
- **měkká** – mají ve všech rodech zakončení – í: **jarní**

2) přivlastňovací:

- tvoří se od jmen osob, někdy i zvířat příponami
–**ův, –ova, –ovo, –in, –ina, –ino**
vzory: **otcův, matčín**

3) jmenná :

- např. **mlád**

Pamatuj!

mladí

bratři, psi... = rod mužský životný, 1. a 5. pád množné číslo, píšeme **i**

matčini

V 1. a 5. pádě množného čísla rodu mužského životného se u vzoru **mladý** některé souhlásky před koncovkou **–í** mění:

- h** → **z** (drahý přítel – drazí přátelé)
- ch** → **š** (hluchý stařec – hluší starci)
- k** → **c** (velký člověk – velcí lidé)
- r** → **ř** (dobrý pracovník – dobří pracovníci)

- ský** → **–ští** (český umělec – čeští umělci)
- cký** → **–čtí** (dělnický dopisovatel – dělničtí dopisovatelé)

Slovesné tvary a mluvnické kategorie sloves

SLOVESNÉ TVARY

a) **určité (finitní)** - vyjadřují osobu, číslo čas, způsob, slovesný rod a vid = tvary oznamovacího rozkazovacího a podmiňovacího způsobu

x **neurčité (infinitní)** - přechodníky, infinitiv, příděstí minulé a trpné

Přechodníky:

- polovětné vazby, užívají se v odborném stylu ke zkrácení textu, nebo v historické beletrii k archaizaci textu

- **přítomný - koncovky:** -a, -ouc, -ouce nesa, nesouc, nesouce (mužský, ženský a střední rod jednotného čísla, množné číslo)

-e, -íc, -íce kryje, kryjíc, kryjíce

- **minulý - koncovky:** -v, -vši, -vše sebrav, sebravši, sebravše

0 -, -ši, -še přines, přinesši, přinesše

b) **jednoduché** - jen tvar plnovýznamového slovesa

- aktivní tvary: indikativ přezenta (oznam. zp. času přítomného), futurum sloves dokonavých, imperativ, přechodník přítomný a minulý, příděstí minulé a trpné, infinitiv

x **složené** - obsahují navíc pomocné sloveso

- indikativ préterita (oznam. způsob času minulého), futurum sloves nedokonavých, tvary opisného pasiva, kondicionál přítomný a minulý, pasivní tvary přechodníků, infinitiv pasivní

- všechny tvary se tvoří od slovesných kmenů: Přítomný kmen (nes-e, pros-í), minulý kmen (nes-l, pros-l), infinitivní kmen (nes-t, pros-t)

MLUVNICKÉ KATEGORIE SLOVES

1) osoba

1. já my

2. ty vy

3. n, ona, ono oni, ony, ona

2) číslo

- jednotné (singulár)

- množné (plurál) u sloves může docházet k posunu u kategorie osoby a čísla:

- autorský plurál ("mykání") - místo osoby singuláru použití osoby plurálu (přejdeme k výkladu myšleno: já přejdu k výkladu)

- plurál majestikus - slavnostní styl hlavně panovníků (my Karel IV.)

- "vykání" - zdvořilostní styl

- "onkání" - již archaismus (Šel domů ! - myšleno jako Jdi domů !)

- "onikání" - vyjadřuje společenskou nadřazenost; již také archaismus (Co ráčí poroučet ? - myšleno: Co (vy, ty) poroučíte ?)

3) způsob

- **oznamovací** (indikativ) - mluvčí oznamuje reálný děj a to v jakémkoli čase

- **rozkazovací** (imperativ) - rozkaz; užívání pouze u 2. osoby jednotného čísla a u 1. a 2. osoby čísla množného

- **podmiňovací** (kondicionál) □ přítomný (šel bych); minulý (bych byl šel)

4) čas

- **přítomný** (present)

- ***budoucí*** (futurum)
- ***minulý*** (preteritum)

5) rod

- ***činný*** (aktivum) - podmět vyjadřuje činitele ((já) píše úkol)
- ***trpný*** (pasivum) - podmět vyjadřuje cíl děje (úkol je psán)

6) vid

- ***dokonavý*** - děj byl/je/bude ukončen (přiběhl/přiběhne)
- ***nedokonavý*** - děj stále probíhal/probíhá/bude probíhat (běžel/běží/bude běžet)

7) třída a vzor - určujeme pět tříd, a to podle koncovek

- ***I. třída*** - koncovka *-e* - nese, bere, maže, peče, umře
- ***II. třída*** - koncovka *-ne* - tiskne, mine, začne
- ***III. třída*** - koncovka *-je* - kryje, kupuje
- ***IV. třída*** - koncovka *-i* - prosí, trpí, sází
- ***V. třída*** - koncovka *-á* - dělá